

СОЦІАЛЬНА СТАБІЛЬНІСТЬ ТА СОЦІАЛЬНІ КОНФЛІКТИ У ВИМІРІ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ

Толстова М. С., студ. (гр. СЛ-71, ФСП КПІ ім. Ігоря Сікорського)

Анотація. Стаття присвячена питанням соціальної стабільності та соціальних конфліктів у вимірі національної безпеки. Розглядається явище соціального конфлікту як індикатора протестних настроїв в Україні. Представлено огляд соціальних конфліктів, типів, форм та каналів поширення протестної активності населення в Україні. Розглянуто зв'язок між протестними настроями і формами протестної активності та критеріями національної безпеки, сформульованими у чинному законодавстві України. Баланс між вимогами національної безпеки та легальними формами протестної активності визначається відповідністю урядової політики, офіційно затвердженій концепції реалізації національних інтересів.

Ключові слова: соціальна стабільність, соціальні конфлікти, протестна активність, готовність до протесту, протестний потенціал, національна безпека, національні інтереси.

Abstract. The article is devoted to the issues of social stability and social conflicts in the measurement of national security. The phenomenon of social conflict is considered as an indicator of protest moods in Ukraine. An overview of social conflicts, types, forms and channels of the spread of protest activity of the population in Ukraine is presented. The relationship between protest moods and forms of protest activity and the criteria of national security, formulated in the current legislation of Ukraine, is considered. The balance between the requirements of national security and legal forms of protest activity is determined by the compliance of government policy with the officially approved concept of realizing national interests.

Keywords: social stability, social conflicts, protest activity, readiness to protest, protest potential, national security, national interests.

Вступ. Причини соціальних конфліктів полягають у незадоволенні широких прошарків населення своїм економічним становищем, місцем у розподілі та перерозподілі матеріальних благ або незгодою з напрямком розвитку країни та політикою урядових установ. Зазвичай, причинами конфлікту в суспільстві є соціальна нерівність та обмеженість ресурсів. При цьому соціальні конфлікти можуть виступати ознакою як висхідного, так і низхідного тренду соціально-економічного розвитку. Водночас соціальні конфлікти виконують роль індикатора суспільних протиріч, зіткнення соціальних інтересів та поширення протестних настроїв.

Метою статті є визначення впливу соціальних конфліктів на соціальний розвиток України та стан національної безпеки держави. Використані методи: аналізу і синтезу, узагальнення, порівняльного аналізу, інтерпретативного аналізу соціологічних даних.

Аналіз стану питання. Впродовж останніх 30 років форми протестної активності в Україні подекуди набували істотного розмаху. Порівнюючи показники протестної готовності 2010-х та 1990-х рр., можемо стверджувати, що частка потенційно пасивних людей знизилася майже в півтора рази – з двох третин населення в 1990-і рр. до менше ніж половини в 2010-і рр. Це говорить про те, що готовність відстоювати свої інтереси в разі їх утиску висловлюють у 1,5 рази більше українців, аніж на початку 1990-х рр. Окремі дослідники розцінюють цю тенденцію як супутню ознаку процесу формування громадянського суспільства [1].

Впродовж останньої декади основними формами соціального протесту та протестної активності в Україні були:

- Протести малого та середнього бізнесу проти підвищення податків та фіскалізації («податкові майдани» 2010 та 2020 рр.).

- Страйки, чисельність та масовість яких поступово знижувалася з середини 1990-х рр.

- Локальні цивільні протести громадян проти зростання тарифів (комунальних тарифів та цін на енергоносії).

- Протести проти незаконної забудови.

- Протести ошуканих вкладників банків, закритих внаслідок немотивованих рішень керівництва НБУ.

- Акції протесту проти локдауну та карантинних обмежень, запроваджених у зв'язку з епідемією COVID-19.

- Протести «євробляхерів».

- Демонстрації та марші, ініційовані організаціями сексуальних меншин під гаслами протидії дискримінації.

- Збір підписів під різноманітними петиціями та вимогами.

- Незаконні пікети та зібрання з застосуванням насильства, організовані парамілітарними та націонал-радикальними угрупованнями.

- Цілеспрямовані акції тиску на правоохоронні органи та суди.

У минулому страйки та масові акції профспілок були основними формами прояву настроїв соціального протесту. В 1990-х рр. відбулося декілька загальнонаціональних страйків шахтарів, які суттєво пливали на політичну ситуацію в Україні. Утім, чинне законодавство України розглядає страйк як суто економічну форму протесту працівників підприємства, установи, організації з метою вирішення колективного трудового спору (конфлікту). Страйки, оголошені з вимогами про зміну конституційного ладу, державних кордонів та адміністративно-територіального устрою України, а також з вимогами, що порушують права людини, визначені як незаконні. Попри скорочення кількості страйків у промисловості та зменшення чисельності їхніх

учасників, лише профспілки та політичні партії є суб'єктами, спроможними розширити локальні соціальні виступи до загальнонаціональних масштабів.

До особливих масових форм суспільного протесту доби постіндустріального суспільства можна віднести «кольорові революції», включаючи два українських майдани 2004 та 2013-2014 рр.

Узагальнені новітні дані, які характеризують готовність населення України до участі в акціях соціального протесту, знаходимо в дослідженні КМІС. (Опитування проведено 2001 інтерв'ю в період з 4 по 8 грудня 2020 р. До вибірки не включаються непідконтрольні території ОРДЛО та Криму (рис. 1)) [2].

За даними дослідження, найбільша кількість респондентів не готові брати участь у будь-яких акціях масового протесту (57,1%). Виявляють готовність брати участь у таких формах соціального протесту, як участь у виборчій кампанії – 15,8%, зборі підписів під колективними відозвами – 12,7%, у санкціонованих мітингах і демонстраціях – 10,1%. Значно менша кількість опитаних готова особисто бойкотувати рішення адміністрації або органів влади (3,2%), пікетувати державні установи (2,9%), брати участь у несанкціонованих мітингах і демонстраціях (2,6%) та погрожувати страйком (2%).

Близько 3,7% дорослих мешканців України в разі потреби готові до нелегітимних проявів активності, таких як створення незалежних від владних структур збройних формувань, голодування протесту або захоплення адміністративних будівель [2].

Методики, матеріали і результати досліджень. В умовах глобалізації в постіндустріальному суспільстві рухи протесту набувають все більш фрагментованого характеру. Навіть у Франції рух «жовтих жилетів», який набув широкого поширення по всій країні, все ж не зміг підірвати стабільність уряду, хоча і вплинув на рейтинг його підтримки. Глобалізація обумовлює процес атомізації суспільної свідомості. Це призводить до руйнування стійких зв'язків традиційних соціальних груп, які засновані на спільних інтересах.

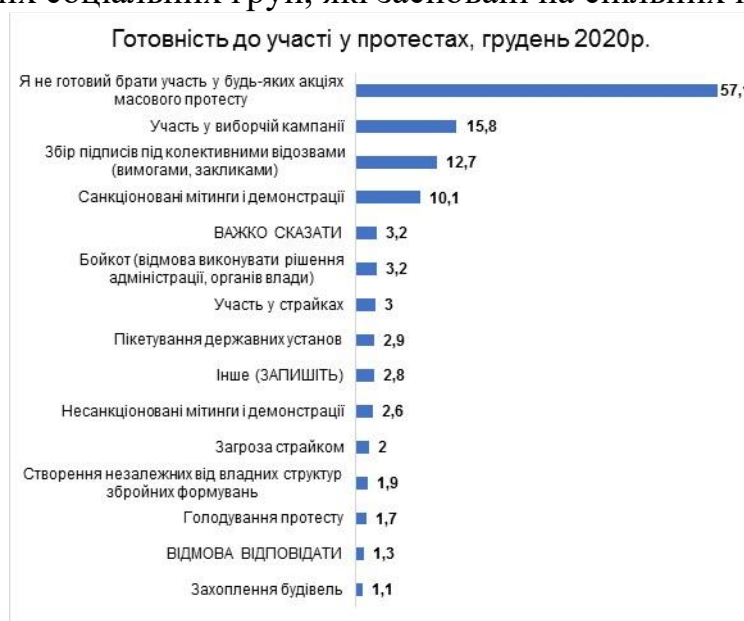

Рис. 1. Готовність українців до протестної активності (2020 р.)

Протестні рухи опиняються в жорсткій залежності від доступу до засобів комунікації, включаючи, в першу чергу, ЗМІ. Комунікативні канали поширюють і акумулюють інформацію про рухи соціального протесту та їх мету, що відіграє роль організаційного чинника та сприяє самоорганізації громадських груп у різних частинах країни. Іншим засобом комунікації є *соціальні мережі*, які виконують ті ж функції, але у вузких суспільних групах, насамперед серед молоді. Наприклад, в Україні блокування трьох опозиційних телеканалів, які висвітлювали антитарифні виступи на місцях, суттєво обмежило загальнонаціональне поширення інформації про протесті проти необґрунтованого підвищення тарифів в окремих містах і селищах, що підірвало потенціал цього руху й запобігло його перетворенню на суттєвий фактор тиску в масштабах усієї країни.

У 1999 р. українська дослідниця Н.Паніна розробила «інтегральний індекс дестабілізаційного протестного потенціалу». Він фіксує рівень соціальної напруженості в суспільстві та різних соціальних групах. Граничним показником вважається значення 4,4. Коли індекс перевищує це значення, в суспільстві складається настільки сильна соціальна напруженість, що люди готові до масових форм протестів, наприклад до виходу на майдани [3].

За результатами дослідження «Динаміка протестного потенціалу українського суспільства», проведеного науковим співробітником Інституту соціології НАНУ О.Симончук, кожного разу після піку протестних настроїв спостерігалось зниження відповідних показників. В першу чергу це стосується готовності респондентів до акцій, не дозволених чинним законодавством. Частка радикально налаштованих людей майже завжди повертається до своєї відносно стабільної цифри – бл. 18%. Це означає, що бл. 18% населення висловлює готовність до участі в нелегітимних акціях. У період значних соціальних збурень, таких як акція «Україна без Кучми» (2000-2001 рр.) або під час «помаранчевої революції» (2004 р.), коли відбувався сплеск соціальної напруженості, частка таких людей зростала до 25%. За даними дослідження, з 2004 р. індекс протестного потенціалу в Україні почав зростати. При цьому послідовно і стабільно збільшувалася частка тих, хто виявляв готовність до легітимних акцій. Цей показник дещо знизився після 2005 р., а потім знову зріс і більше не повертався до показника 1990-х рр. Після «євромайдану» індекс знизився (з 5,4 в 2013 р. до 4,6 в 2016 р.), але все ще залишається надто високим, вказуючи на потенційну можливість нових хвиль масових протестів. Використовуючи індекс Н.Паніної, О.Симончук стверджувала, що станом на 2017 р. частка людей, готових до легітимних форм захисту своїх прав та інтересів, становила 51% населення.

В усіх випадках руху соціального протесту, окрім постмодерністських політизованих акцій рекламного штибу, спираються на об'єктивні економічні підстави або загострення почуттів депривації, гноблення та приниження. Легальні акції соціального протесту – це одна з небагатьох можливостей для

громадян висловити свою позицію та спосіб обстоювання їх інтересів. Водночас протестна активність спрямована проти тих чи інших дій уряду й становить загрозу для авторитету владної верхівки. Тому не дивно, що урядові кола різних країн прагнуть не допускати активізації та поширення протестних рухів, тим паче якщо вони мають потенціал перетворення на загальнонаціональні кампанії. Приміром, у 1970-х рр. страйковий рух у Великій Британії розглядався як пряма загроза національній безпеці, оскільки масове поширення страйків спричинило зниженню ВВП, життєвого рівня населення та відставання країни від інших європейських держав. В Україні «євромайдан» як акт масового виявлення соціально-політичного протесту створив ситуацію, якою скористалося керівництво РФ для приєднання Криму та провокування антиурядових виступів і військового конфлікту в Донбасі.

В формі узагальнення можна стверджувати, що рух соціального протесту може ставати загрозою національній безпеці в двох випадках:

- коли політика уряду спрямована проти інтересів більшості суспільства;
- коли внутрішнє соціальне та політичне невдоволення використовується опозиційними чи зовнішніми силами з метою державного перевороту, насильницького повалення легітимної влади або створення умов, які сприяють цьому.

В контексті національної безпеки точкою відліку є трактування змісту і критеріїв безпеки держави та суспільства та їх співвідношення з концепцією національних інтересів. Концепція національних інтересів і національної безпеки доктринально чи законодавчо визначається правлячими колами тієї чи іншої країни. Під національними інтересами мається на увазі сукупність політичних, соціальних, економічних, духовно-моральних, інших потреб нації, що мають пріоритетне значення для її існування і розвитку. Об'єктивних, універсальних критеріїв національних інтересів по суті не існує, оскільки вони завжди пов'язані з суб'єктивними поглядами і уподобаннями правлячих еліт.

Порівняльний аналіз законодавства України дозволяє простежити як змінювалася концепція національних інтересів України починаючи з 1997 р. по сьогоднішній день, і як звідти усувалися такі критерії, як соціальна стійкість і гарантія соціальних прав. В українському законодавстві узгоджена формула національних інтересів вперше з'явилася в «Концепції (основи державної політики) національної безпеки України», ухваленій Постановою Верховної Ради від 16 січня 1997 р. Згодом її замінив закон «Про основи національної безпеки України» (2003 р.), а в 2018 р. – закон «Про національну безпеку України».

У тексті чинного закону «Про національну безпеку України» (ст. 1.1.9) національна безпека визначена як «захищеність державного суверенітету, територіальної цілісності, демократичного конституційного ладу та інших національних інтересів України від реальних та потенційних загроз» [4]. В законі «Про основи національної безпеки України» цей термін визначався як «захищеність життєво важливих інтересів людини і громадянина, суспільства і держави, за якої забезпечуються сталий розвиток суспільства, своєчасне

виявлення, запобігання і нейтралізація реальних та потенційних загроз національним інтересам» в основних сферах при виникненні негативних тенденцій до створення потенційних або реальних загроз національним інтересам [5]. Принагідно відзначимо, що чинний закон визначає національні інтереси України як «життєво важливі інтереси людини, суспільства і держави, реалізація яких забезпечує державний суверенітет України, її прогресивний демократичний розвиток, а також безпечні умови життєдіяльності і добробут її громадян» [4]. Для порівняння – у попередній дефініції національних інтересів основний наголос було зроблено на «життєво важливих матеріальних, інтелектуальних і духовних цінностях» народу як носія суверенітету і єдиного джерела влади, «визначальних потребах суспільства і держави, реалізація яких гарантує державний суверенітет України та її прогресивний розвиток» [5].

Загалом у новітніх версіях законів України спостерігається скорочення переліку соціальних та економічних положень, які окреслюють зміст фундаментальних національних інтересів. Хоча в чинних законах залишаються такі законодавчо закріплені вимоги, як «сталій розвиток національної економіки, громадянського суспільства і держави для забезпечення зростання рівня та якості життя населення», забезпечення цінової і валютно-курсової стабільності, доступності комунальних послуг, збалансованості попиту та пропозиції на окремих ринках тощо, з огляду на спрямованість урядової політики їх можна вважати суто декларативними. Це позначається на загостренні соціальних протиріч та стані суспільної свідомості, що слугує підставою для зростання протестних настроїв населення.

Висновки. Ступінь гостроти й поширення протестних настроїв пов'язаний з масовим сприйняттям стану забезпечення суспільних потреб, з відчуттям поліпшення чи погіршення добробуту суспільства, а також, що важливо, відчуттям соціальної перспективи. Суспільство гостро реагує на відхід владних структур від умов соціального контакту, порушення соціальних обіцянок та неспроможність вирішення кризових проблем в економіці. В українських реаліях повернення до виконання закріпленої в законодавстві концепції національних інтересів можливе лише у випадку зміни моделі розвитку країни. Без цього напевно не вдасться подолати кризу і депресію, викликані не тільки втратою Криму і війною в Донбасі, а й фактичною відмовою влади від виконання своїх конституційних обов'язків сприяти позитивному розвитку національної економіки і забезпечувати добробут громадян.

Законодавство України передбачає можливість проведення протестних акцій різних типів – від страйків до мирних демонстрацій та пікетів. Порушення вимог до її проведення тягне за собою адміністративну чи кримінальну відповідальність, однак ці настанови виконуються вибірково, залежно до кон'юнктурних уподобань посадовців.

Залежно від трактування законодавчих обмежень рухи та акції соціального протесту можуть бути інтерпретовані як підривні дії, що містять загрозу політичній стабільності та національній безпеці. До них належать насильницькі

та екстремістські акції, спрямовані на повалення демократичного конституційного ладу, порушення прав людини чи громадського порядку. В контексті визначення балансу між вимогами національної безпеки та легальними протестними формами соціальної активності головним критерієм залишається відповідність урядової політики конституційним нормам, які покладають на владу зобов'язання реалізації національних інтересів.

Науковий керівник: Арламов О. Ю., к.т.н., доц. (каф. ОППЦБ КПІ ім. Ігоря Сікорського)

Література

1. Симончук О. Исследование протестных настроев в Украине: как мы менялись за 25 лет. Интервью. Realist.online. URL: <https://realist.online/pub/tilda/issledovanie-protestnyh-nastroev-v-ukraine-kak-my-menyalis-za-25-let/page1860660.html>.
2. Готовність українців до участі в акціях соціального протесту, грудень 2020. КМІС. Прес-реліз. URL: <http://kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1001&page=1>.
3. Головаха Е., Панина Н. Потенциал протеста украинского общества. Политическая социология. 1999. № 10. С. 31-40.
4. Закон України «Про національну безпеку України». Док. 2469-VIII від 21.06.2018. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text>.
5. Закон України «Про основи національної безпеки України». Док. 964-IV від 19.06.2003. Втрата чинності від 08.07.2018 <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/964-15#Text>.